

Ýüz ýyllyk syr

Category: Kitapcy, Söhbetdeşlik, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ýüz ýyllyk syr ÝÜZ ÝÝLLYK SYR

Öldürilende ýaňy 39 ýaşyndady...

Kakasy osmanly we respublika döwürlerinde häkimlik eden Mölewizada Aly Ryza (Özütürk). Ejesi Samsun munisipialetiniň başlygy Halil Hilmi beýiň gyzy Memnun hanym.

Başlangyç bilimi Ierusalimde we Damaskda, orta bilimi Erzurumda aldy. «Babyaly Ewrak» otagynda işläp, Stambul hukuk mekdebini tamamlady. Parižiň Sorbonn syýasy ylymlar mekdebine okamaga gitdi.

Talyplyk ýoldaşy TKP-niň lideri doktor Şefik Hüsnüniň goldamagynda ittihatçylar bilen aragatnaşyk açdy. Osmanly talyplar bileleşiginiň başlygy wezipesinde işledi. «Türkiýede ekerancylyk kreditleriniň guramaçylygy» ylmy işini ýazdy.

Stambula dolanyp gelende Ýokary söwda mekdebinde (Ticaret Mekteb-i Ali), Ýokary mugallymlar mekdebinde (Darülmuallimin-i Aliye) we Sultanlyk mekdebinde (Mekteb-i Sultani) hukukdan we ykdysadyýetden okatdy.

«Tanin» we «Servet-i Fünun» ýaly gazetlere makalalaryny çykartdy. Fransuz sosiology Selestén Bugleniň «Sosiologiyá näme?» ("İlm-i İctimai nedir?") eserini türk diline terjime etdi. Barha çunlaşýan Gündogar meselesi-kolonializminiň üstünde işledi. «Medeniýetleşme wezipesi» ("Vazife-i Temdin") kitapçasyny ýazdy.

«İttihat ve Terakki»-niň 1911-nji ýylда Selanikde geçen kongresine delegat bolup gatnaşdy. Orta atylýan meselelere oñyn we real çözgüt tapmakdan ejiz gelýärler diýip düşünýändigi üçin ittihatçylar bilen ýolunu aýyrды.

«Türk ojaklarynyň» esaslandyryjysy Ahmet Feritiň ýolbaşçylyk edýän we arasynda türkçi ideolog Yusup Akçuranyň hem bolan «Milli Meşrutiýet» fyrkasyny gurmaga gatnaşdy.

«Türkleriň hem öz milli ykbalaryny kesitlemegin wagty gelip ýetdi» manifestini ýazdylar...

1913-nji ýylyň 11-nji iýunynda sadrazam (baş wezir) Mahmyt Şewket paşanyň garşysyna gurnalan kast edilşigi peýláp «ýeke partiýaly režimiň» bolmagyny islän ittihatçylaryň Sinopa sürgüne iberen garşydaş 600 adamsynyň biridi...

• SOSIALIST MUSULMANLAR

1914-nji ýylyň 24-nji maýynda on dört ýoldaşy bilen Russiýa gaçdy...

Bäş günden soñ Balaklawa-Ýaltada labyr taşlady. Pyýadalap Sewastopola geldiler. Polisiýa gaçgaklary «Kazan» gazetiniň binasyna ýerleşdirdi.

Ertesi gün Stambuldaqy tanşy Ýusup Akçuranyň giýewi türkçiturançy Ysmaýyl Gaspyralynyň öýüne myhman boldy. Gaspyraly öz çykarýan «Tercüman» gazeti üçin onuň bilen giňişleýin söhbetdeşlik gurady.

Ýigrimi günden soñ Bakuwa gitdi. Milli, demokratik türk döwletini gurmagy maksat edinen Mämmet Emin Resulzada bilen görüşdi. Onuň eýeçilik edýän «İkbal» gazetinde Osmanlynyň Birinji jahan urşuna gatnaşmagyna garşıy çykýan «Türkiýäniň bähbidi we dynçlygy» ýaly (“Türkiye'nin Menfaati ve Selameti”) makalalary ýazdy.

Osmanly urşa girensoñ, Russiýa öz çägindäki 975 türki Moskwa-Kiýew aralygyndaky Kaluga konslagerine iberdi. Görgüli, sürgünden gaçjak bolup, sürgüne uçradı...

Soňra Uralsk konslagerine ugradyldy. Ol ýerde dünýägarayşynda özgerişler bolup geçdi: musulmanlaryň sosialist komiteti bilen tanyşdy.

Kazan merkezli tatar-başgyrt musulmanlarynyň guran bu guramasynyň ýolbaşçysy marksist-musulman gazetini çykarýan Mollanur Wahidowdy. Komitetde Mirseyit Sultangaliýew hem bardy. Metbugat organlary «Gyzyl baýdakdy».

Üç yüz ýyllap halklaryň zyndanhanasyna öwrülen Russiýada bendilikde bolanlar azatlyklaryny talap edýärdi...

Olam indi bu göreşin hakyky nökeridi...

• MUSTAPA KEMAL BILEN HAT ALYŞDY

Bolşewikler 1917-nji ýylyň Oktýabr rewolýusiýasyndan soň üç ýyla çeken ýesirligi tamamlandy.

Moskwa gidip, muslimanlaryň Sosialist komitetiniň gapysyny kakdy.

Staliniň ýolbaşçylyk edýän rus däl halklar boýunça işleýän «Харкомнат»-larda (Ýurtlaryň halk komisdarlygynda) işledi.

Graždanlyk urşunda M.Sultangaliýewiň serkerdeligidäki muslimanlaryň 50 müň adamlyk «Gyzyl Goşunynyň» garamagyndaky Türk Gyzyl batalýonyny gurdy. Menşewiklere garşıy söwesdi.

«Täze dünýä» («Yeni Dünya») gazetini çykardy. Karl Marksyn «Kapital» eserini gazetiň sanlarynda bölekkleýin çap etdi.

Musulmanlaryň sosialist-kommunistik partiýasynyň propoganda býurosynyň başlygy wezipesine bellendi. Türk, fransuz, arap, tatar dillerini suwara bilyärdi...

Kommunistleriň «Internasional» kongresiniň açylyş dabarasyna delegat bolupgatnaşdy. Beýik rus ýazyjysy Maksim Gorkinin ýolbaşçylyk edýän ýygnyagynnda Türkiýedäki kommunistik hereketleriň gözden sypdyrylýandygyny aýdyp, çykyş etdi.

M.Sultangaliýew ýaly ýeke ýurduň sosializmine däl-de, bütindünýä rewolýusiýasy tezisine ynanýardy. Emma. Kazan-Simbirskde doglan Lenin Gündogar halklarynyň göreşiniň Mustapa Kemala edilşi ýaly «buržuaz milli aýaga galyşa goldaw» bilen çäkli bolup galmagyny isleyärdi.

Şeýle-de, ol bolşewikleriň Russiya gelen Enwer paşanyň ýolbaşçylygyndaky ittihatçylar bilen aragatnaşyk açmagyndanam göwnühoş bolmady.

1920-nji ýylyň 10-njy sentýabry. Baku. Türkiýaniň Kommunistik partiýasynyň açylyş kongresine ýolbaşçylyk etdi.

Anadoludaky milli azat-edijilik göreşine goldaw bermek üçin Türkiýä gidermen boldy. Mustapa Kemal bilen hat alyşdu. Mustapa Kemal BMM-de (Ýokary halk mejlisinde) doly ygtyýarly wekilleriň bolmagyny isledi.

1920-nji ýylyň 19-njy dekabrynda ata watana dolanmak üçin ýola çykdy...

Kyrk günden soň...

27-nji ýanwardan 28-nji ýanwara geçilen gije 14 ýoldaşy bilen

öldürilip Gara deñize atyldy.
Mustapa Suphini kim, nämüçin öldürdi?
Ýüz ýyllyk syr bu...

Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazeti, 28.01.2021 ý.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW. Taryhy makalalar